

tiği münâcât ve na'tlardan ibarettir. 3. *et-Te vessülâtü'l-Fevziyye fi'n-nuûti'n-nebeviyye* (baskı yeri yok, 1303). Eser, harf sırasına göre tertip edilen Arapça, Farsça ve Türkçe na'tlardan meydana gelmektedir. 4. *Hediyye-i Fevzî* (baskı yeri ve yılı yok). İlahî ve na'tlar mecmuasıdır. 5. *Mecmûatü't-terciât*. 6. *Tercî-i Bend* (baskı yeri ve yılı yok). 7. *Kudsiyye-tü'l-ahbâr fi mevlidi Ahmedî'l-muh-târ* (baskı yeri ve yılı yok). "Fâilâtün fâilâtün fâilün" vezniyle yazılmış 174 beyitten ibarettir. 8. *İcmâlü'l-kelâm fi mevlidi'n-nebî aleyhi's-selâm* (İstanbul 1310). Seksen yedi beyittir. 9. *Kudsiyyü's-sirâc fi nazmi'l-mi'râc* (baskı yeri ve yılı yok). "Fâilâtün fâilâtün fâilün" vezninde yazılmış 183 beyitlik bir mi'râciyyedir (geniş bilgi için bk. Akar, s. 191-196). Hattat Hamdi Efendi'nin hareketli nesih hattıyla basılan eserin başında müellif hakkında kısa bir bilgi yer almaktadır. 10. *Envârü'l-kevâkib fi leyleti'r-Regâib* (İstanbul 1316). "Fâilâtün fâilâtün fâilün" vezninde 112 beyitten meydana gelen eserin ilk dört bölümünde "regâib" in mânası, alâmetleri, niteliği ve zamanı hakkında bilgi verilmiş, beşinci bölüm ise münâcâta ayrılmıştır. 11. *Kevâib-i Şîr ü İnşâ* (İstanbul 1287). Eserin diğer inşâ kitaplarından farklı tarafı, Arapça ve Türkçe manzum örneklerin yanında her bahsin sonunda konuyla ilgili birer gazel ve şarkıya yer verilmiş olmasıdır.

Fevzi Efendi'nin *Mihekkû'z-zeheb fi tecribeti müddei'l-ilm ve'l-edeb* (baskı yeri ve yılı yok) adlı eseri Türkçe-Arapça olarak kaleme alınan bir imtihan risâlesidir. *el-Feyzül-cârî fi tarîfi'l-Beyzâvî ve'l-Buhârî* (baskı yeri ve yılı yok) adıyla kaleme aldığı Türkçe eserde ise Kâdî Beyzâvî ve Buhârî'nin hayatı anlatılmaktadır. *Fihristü'l-âsar*'ı (baskı yeri ve yılı yok) müellif kendi eserlerini tanıtmak için yazdığını bildirmektedir. Burada, dört bölümde topladığı altmış beş kitabının adlarını kısa tanıtmalarla birlikte vermekte, uzun bir terciibenden sonra kısaca ailesinden ve hocalarından bahsetmektedir.

Müellif ayrıca, özellikle medreselerde Arapça öğretiminde kullanılan bazı kitapların tercüme ve şerhini yapmıştır. *Fethü'l-ginâ fi şerhi'l-Binâ* (İstanbul 1307), *Mittâhu'l-merâm fi tarîfi ahvâli'l-kelime ve'l-kelâm* (İstanbul 1306), *Seyfü'l-güllâb 'alâ Muğni't-tullâb* (İstanbul 1284), *Hulâşatü'l-mizân* (İstanbul 1307), *Lem'ül-fevâid fi tarîfâtü'l-*

ulûm ve'l-kavâid (baskı yeri ve yılı yok) bu tür eserlerindedir.

Fevzi Efendi'nin basıldıklarını bildirdiği diğer eserleri de şunlardır: *Dürerü'l-bihâr, el-Yevâkit ve'l-cevâhir Tercümesi, Revâyihü'l-fevâiyih fi senâyihi'l-medâiyih* (manzum), *Şerhu'l-Kasîdeti'l-kâfiye li-Hazreti Ali kerremallahu vecheh, Tebyîn-i Hakikat* (İstanbul 1330), *Tanzîrü'l-Meşnevî, Tenvîrü'l-ma'nevî Tanzîrü'l-Meşnevî* (Farsça), *Teşvîku's-sıbyân, Tezhib fi şerhi evâ'ili't-Tezhib, Sünûhât-ı Kudsiyye*.

Fevzi Efendi'nin ilâhî ve şarkıları, aralarında Zekâi Dede gibi ünlü sanatçıların yer aldığı çeşitli bestekârlar tarafından bestelenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmed Fevzi Efendi, *Fihristü'l-âsar* [baskı yeri ve yılı yok], s. 8; a.m.f., *Kudsiyyetü'l-ahbâr* [baskı yeri ve yılı yok], s. 1; a.m.f., *Hakikatü'l-hürriyye* [baskı yeri ve yılı yok], s. 18; a.m.f., *Temessükü'l-eyyâl min sâdati'r-ricâl*, İstanbul, ts., s. 29-30; a.m.f., *Kudsi'l-meşnevî* [baskı yeri ve yılı yok], s. 1; a.m.f., *Mevhîbetü'l-vehhâb fi ta'brâti'l-alkâb ve münâcâti rabbi'l-erbâb*, İstanbul 1314, s. 1-4; a.m.f., *Tefrîcû'l-çalâk fi tefsiri sûreti'l-Felâk*, İstanbul 1285, s. 3-4; a.m.f., *Aynü'l-hakika fi râbitati't-tarîkâ* [baskı yeri ve yılı yok], s. 2; a.m.f., *İyânü'l-mesâlik fi beyâni'l-menâsik*, İstanbul 1307, s. 2; a.m.f., *Tahrîrü'l-murâd fi def'i't-ta'n ve'l-fesâd fi hakkı Muhyiddin el-Arabî*, Balıkesir 1306, s. 2-3; a.m.f., *Câmiu's-salavât*, İstanbul 1308, s. 1; a.m.f., *Kudsiyyü'l-îrfân fi tefsiri sûreti'n-Necm mine'l-Kur'ân*, İstanbul 1304, s. 1; a.m.f., *el-Kaşîdetü'l-Medeniyye*, İstanbul 1307, s. 1; a.m.f., *Kevâib-i Şîr ü İnşâ*, İstanbul 1287, s. 4-5; Ahmed Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 10392, s. 215; *Hediyyetü'l-ârifin*, II, 396; *Osmanlı Müellifleri*, I, 249-250; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, I, 413-415; Hulûsi Kılıç, *Türkçe'de Arap Lexicographie'si Çalışmaları* (doktora tezi, Konya 1972), İSAM Ktp., nr. 4357, s. 98-100; Metin Akar, *Türk Edebiyatında Manzum Mi'râc-nâmeler*, Ankara 1987, s. 82, 191-196; "Fevzi Efendi", *TDEA*, III, 213.

MUSTAFA UZUN

FEVZİ EFENDİ, Kâtib

(1871-1924)

Son devrin
mutasavvif şairlerinden.

Erzincan'ın Eğin (Kemâliye) ilçesinde doğdu. Asıl adı Mustafa Fevzi, babasının adı Nûman'dır. Çocuk denecek yaşta İstanbul'a gitti. Huzur dersleri hocalarından Kasapzâde Vâiz Efendi'nin derslerine devam etti. Tahsilini tamamladıktan sonra hocasının kızıyla evlendi. Bahriye teşkilâtında brik, korvet ve kalyon kâtipliği yaptı, kolağası rütbesine kadar

yükseldi. Nakşibendî-Hâlidî şeyhi Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'ye intisap ederek on beş yıl kadar hizmetinde bulundu. Gümüşhânevî'nin ölümünden sonra yerine geçen Kastamonulu Hasan Hilmi Efendi'den hilâfet aldı. Uzun yıllar bahriye teşkilâtında kâtiplik görevinde bulunduğu için tarikat mensupları arasında "Kâtib" lakabıyla anılan Fevzi Efendi vefatında Edirnekapı-Eyüp yolu üzerindeki Mustafa Paşa Tekkesi yanına defnedildi. Kabri daha sonra torunu Numan Erdem tarafından Edirnekapı Şehitliği'ne nakledildi. Hüseyin Vassâf Fevzi Efendi'nin dürüst, âlim, ârif ve şair mizaçlı bir kişiliğe sahip olduğunu söyler (*Sefîne*, II, 189).

Tasavvufî konularda derin bilgisi yanında geniş bir kültüre sahip olan Fevzi Efendi'nin eserlerinin hepsi manzumdur. Beyitler arasında yerleştirilmiş âyet ve hadislerle zengin tasavvufî terimler eserlerini yer yer ağırlaştırmakla birlikte dili oldukça sade ve akıcıdır. Fevzi Efendi, Gümüşhaneli dergâhının son postnişini Tekirdağlı Mustafa Fevzi Efendi ile (ö. 1926) karıştırılmaması için eserlerinde Mustafa Fevzî b. Nu'mân adını kullanmıştır.

Eserleri. 1. *Hediyyetü'l-hâlidîn fi menâkibi kutbi'l-ârifin Mevlânâ Ahmed Ziyâuddin b. Mustafa el-Gümüşhânevî* (İstanbul 1313). Gümüşhânevî'nin vefatından iki yıl sonra yayımlanan ve *Menâkib-i Ziyâiyye* adıyla da anılan kitabın birinci bölümünde Gümüşhânevî'nin hayatı ve menkıbeleri anlatılmış, ikinci bölümde tarikat âdâbı üzerinde durulmuştur. Üç cilt olarak tasarlanan (*Mizânü'l-îrfân*, s. 4) eserin diğer ciltleri ayrı adlarla neşredilmiştir. 2. *Risâle-i Mir'âtü's-şühûd fi mes'eleli vahdeti'l-vücûd* (İstanbul 1320). Yaklaşık 1000 beyitlik dinî-tasavvufî bir mesnevidir. Müellif eserin, *Menâkib-i Ziyâiyye*'de ele alınan bazı konuların özet halinde yeniden kaleme alınmış şekli olduğunu söyler. Ancak kitap tevhid, tevhidin mertebeleri ve vahdet-i vücûd konusunda Nakşî-Hâlidî bakış açısını yansıtan bir ana bölümle 420 beyitlik mi'râciyye kısımdan ibarettir. Ruhânî seyrü sülûkün anlatıldığı bir bölümün ardından hâtime ile sona eren eserde yer yer Arapça ve Farsça beyitlere rastlanmaktadır. 3. *Menâkibü Haseniyye fi ahvâli's-seniyye* (İstanbul 1323, dış kapakta 1327). Kastamonulu Hasan Hilmi Efendi'nin hayatı ve menkıbeleri hakkındadır. 800 beyti aşan eserin Hasan Efendi'nin kerâmet-

lerine ayrılan kısmının son bölümü (s. 38-45) mensurdur. Kitabın sonunda şeyhin halifelerinin anlatıldığı ve zikir-i hafinin izah edildiği mensur bir kısım daha bulunmaktadır. 4. *Kitâbü İsbâtî'l-me-sâlik fi râbitati's-sâlik* (İstanbul 1324). Müellifin ifadesiyle, "Menâkıb-ı Ziyâiyye'nin birinci kısmının ikinci cüzü" olan eserde Nakşîliğin Hâlidîyye kolunda zikrin nasıl yapılacağı anlatılmış, râbita meselesi hakkında İmam Gazzâlî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Ubeydullah Ahrâr, Tâceddin Osmânî, Molla Câmî, İbn Kemal, İsmâil Hakkı Bursevî gibi büyük âlim ve sûfilerin görüşlerine yer verildikten sonra Nakşibendîyye'nin sekiz esası kısaca açıklanmıştır. Eserde yer yer bazı âyet ve hadislerin tasavvufî izahlarına da rastlanmaktadır. 5. *Mizânü'l-irfân* (İstanbul 1325). Üzerinde "Kitâb-ı Ziyâiyye'nin ikinci kısmı" ibaresi bulunan eser on beş bölümden meydana gelir. Eserde dünya ve âhiret hayatı, mürşid-i kâmilin özellikleri, râbita, tarikata dair çeşitli terimler, şeriat, hakikat, mârifetle ilgili bilgiler, bazı âyet ve hadislerin açıklamaları yer almaktadır. Müellifin Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Eşrefoğlu Rûmî, Niyâzî-i Mısırî gibi büyük sûfilerin cem' makamında olduklarını, ancak cem'u'l-cem' makamına erişemediklerini söylemesi tasavvufî kişiliğini belirlemesi açısından dikkat çekicidir. 6. *Şümûsü's-safâ fi ev-sâfi'l-Mustafâ* (İstanbul 1331). Hz. Peygamber hakkında devrin birtakım gazete, dergi ve kitaplarında yer alan saygısız ifadeler ve maksatlı beyanlara cevap olarak kaleme alınmıştır. Resûl-i Ekrem'in doğumu, hicreti, bazı hususiyetleri, şemâil ve hilyesine dair bilgiler veren eser yaklaşık 900 beyitten meydana gelmektedir. Müellif eserin içinde, klasik edebiyatımızda şimdilik bilinen tek örneği Nahîfî'ye ait olan "hicretnâme" türünde 300 beyit kadar tutan bir diğer örnek ortaya koymuş, ayrıca yaklaşık 300 beyitlik yeni bir hilye meydana getirmiştir. Eser, altışar beyitlik otuz iki bentten meydana gelen "kasîde-i istişfâiyye" ve yine altışar beyitlik on bir bentten oluşan bir "istimdadnâme" ile sona ermektedir. 7. *İzhâr-ı Hakikat* (İstanbul 1331). Abdullah Cevdet'e reddiye mahiyetinde kaleme alınmış bir eserdir. Fevzi Efendi'nin bu eserlerinden başka, Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî hakkında methiye tarzında yazdığı sekiz şiiriyle Nakşibendî-Hâlidî silsilesini ihtiva eden manzum bir metin başlıksız ve tarihsiz olarak yayımlanmıştır.

Fevzi Efendi'nin, *Menâkıb-ı Ziyâiyye'nin* üçüncü cüzü olarak "tarîk-i Hâlidîyye'nin âdâb-ı zikri"ni anlatmak maksadıyla hazırladığını belirttiği (*Mizânü'l-irfân*, s. 4) *Rehber-i Zâkir* adlı risâlesiyle Nakşîliğin Hâlidîyye kolundan gelen meşâyihin hilye ve şemâilini anlatan (*Şümûsü's-safâ*, arka kapak) *Hilye-i Sâdât* adlı eserinin basıldığı tesbit edilememiştir. *Cerîde-i Sûfiyye*'de tasavvufu dair makaleler de yayımlayan müellifin şiirleri kitap haline getirilmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mustafa Fevzi b. Nu'mân, *Mizânü'l-irfân*, İstanbul 1325, s. 4; a.m.f., *Şümûsü's-safâ ft ev-sâfi'l-Mustafâ*, İstanbul 1331, arka kapağındaki "Nâzımın Âsâr-ı Münteşiresi" başlıklı kısım; Hüseyin Vassâf, *Seftne*, II, 189-190; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, I, 415-416; Özege, *Katalog*, II, 717; III, 1061, 1359; İrfan Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin: Hayatı-Eserleri-Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, İstanbul 1984, s. 2-3; "Fevzi Efendi", *TDEA*, III, 213.

MUSTAFA UZUN

el-FEVZÜ'L-KEBİR

(العز الكبير)

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin
(ö. 1176/1762)
tefsir usulüne dair
Farsça eseri.

Müellif eserinin kısa mukaddimesinde, tefsir ilmine dair kitaplardan elde edilemeyecek ve Kur'an'ın anlaşılmasında faydalı olacak bilgiler verdiğini belirtmekte, ele alınan konuları beş bölümde (bab) topladığını söylemektedir. Her bölüm kendi içinde fasıllara ayrılmıştır. "Kur'an-ı Kerim'in ihtiva ettiği beş temel ilim" başlığını taşıyan birinci bölümde ahkâmü'l-Kur'an, Kur'an-ı Kerim'in gerek cedelde gerekse irşadda takip ettiği metot ve kullandığı üslup, Kur'an'daki kıssalar ve âhiret hakkında önemli açıklamalar yapılmıştır.

İkinci bölüm, Kur'an'ın anlaşılmasında karşılaşılan bazı güçlüklerle ve bunların açıklanmasına ayrılmıştır. Burada garîbü'l-Kur'an, nesih, esbâb-ı nüzûl, Kur'an'ın edebî incelikleri, muhkem ve müteşâbih konuları ele alınmıştır. Bilhassa nesih meselesi üzerinde durulmuş, Süyûtî'nin mensuh olduğunu naklettiği yirmi bir âyet (*el-İtkân*, II, 708-712) teker teker incelenmiş ve bunlardan sadece beşinde (el-Bakara 2/180, 240 ["ile'l-havli" lafzına kadar]; el-Enfâl 8/65; el-Ahzâb

33/52; el-Mücâdile 58/12) neshin söz konusu olduğu belirtilmiştir.

"Kur'an'ın eşsiz üslubu" başlığını taşıyan üçüncü bölümde Kur'an-ı Kerim'in konulara göre bölümlere ayrılmamış olması üzerinde durulmuş, sûrelerin tertibi, üslubu ve âyetlere ayrılması hususu ele alınarak âyetlerin şiirdeki beyitlerle karşılaştırılması yapılmış, örnekler verilerek Kur'an'ın şiire olan üstünlüğü ortaya konulmuştur. Ayrıca Kur'an'da tekrarlanan âyetler meselesi ele alınmış, çeşitli konuların neden belli bir yerde değil de dağıntık bir şekilde işlendiği yolundaki sorulara cevaplar verilmiştir. Bu bölümün sonunda Kur'an'ın i'câz yönleri maddeler halinde zikredilmiştir.

Dördüncü bölümde kelâmî, fikhî, lügavî, tasavvufî gibi tefsir çeşitleri ve bunların metotları hakkında bilgi verilmiş, sahâbe ve tâbiinden gelen, daha çok esbâb-ı nüzûl ve nesih meselesiyle ilgili olan rivayetlerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Kur'an'dan hüküm çıkarma, meânî ve beyân, Kur'an'ın zâhiri ve bâtını, tefsirde vehbî bilgiler gibi konular da bu bölümde ele alınmıştır.

Beşinci bölüm garîbü'l-Kur'an ve esbâb-ı nüzûlle ilgilidir. Bu konular hakkında eserin ikinci bölümünde bazı bilgiler verilmişse de tefsir ilmindeki önemleri sebebiyle müellif burada bu iki konuyu ayrı bir başlık altında ele almıştır. *el-Fevzü'l-kebir*'in bir tekmilesi olan bu bölümde sûreler sıra ile incelenerek âyetlerde geçen garîb lafızlar ve nüzul sebepleri hakkında çeşitli kaynaklardan derlenen rivayetlere yer verilmiştir.

Usûl-i tefsirin bütün konularını ihtiva etmeyen eserin telifinde çok az kaynak kullanıldığı, fikrî ve ichtihâd yönünün ağırlık kazandığı görülmektedir. Müellifin medrese tahsili yanında tasavvuf terbiyesi de alması, eserlerinde ısrarla belirttiğine göre Allah'ın kendisini ledün ilminden nasiplendirmiş bulunması, ayrıca tefsir ilmi ve Kur'an tercümesiyle meşgul olması gibi özellikleri *el-Fevzü'l-kebir*'e de yansımış, benzeri kitaplarda bulunmayan bilgiler veciz bir üslupla bu eserde yer almıştır. Bazı yerlerde ders kitabı olarak okutulan *el-Fevzü'l-kebir* Arapça, Türkçe ve İngilizce'ye tercüme edilmiş ve çeşitli baskıları yapılmıştır (Mısır 1295 [Fîrûzâbâdî'nin *Sifrû's-sa'ade*'sinin hâmişinde]; Delhi 1296 [Muînüddin el-İcî'nin *Câmî'u'l-beyân ft tefsiri'l-Kur'an* adlı eserinin sonunda]; Püsad, ts. [Matbaa-i Muhammediyye, eserin ilk dört babı